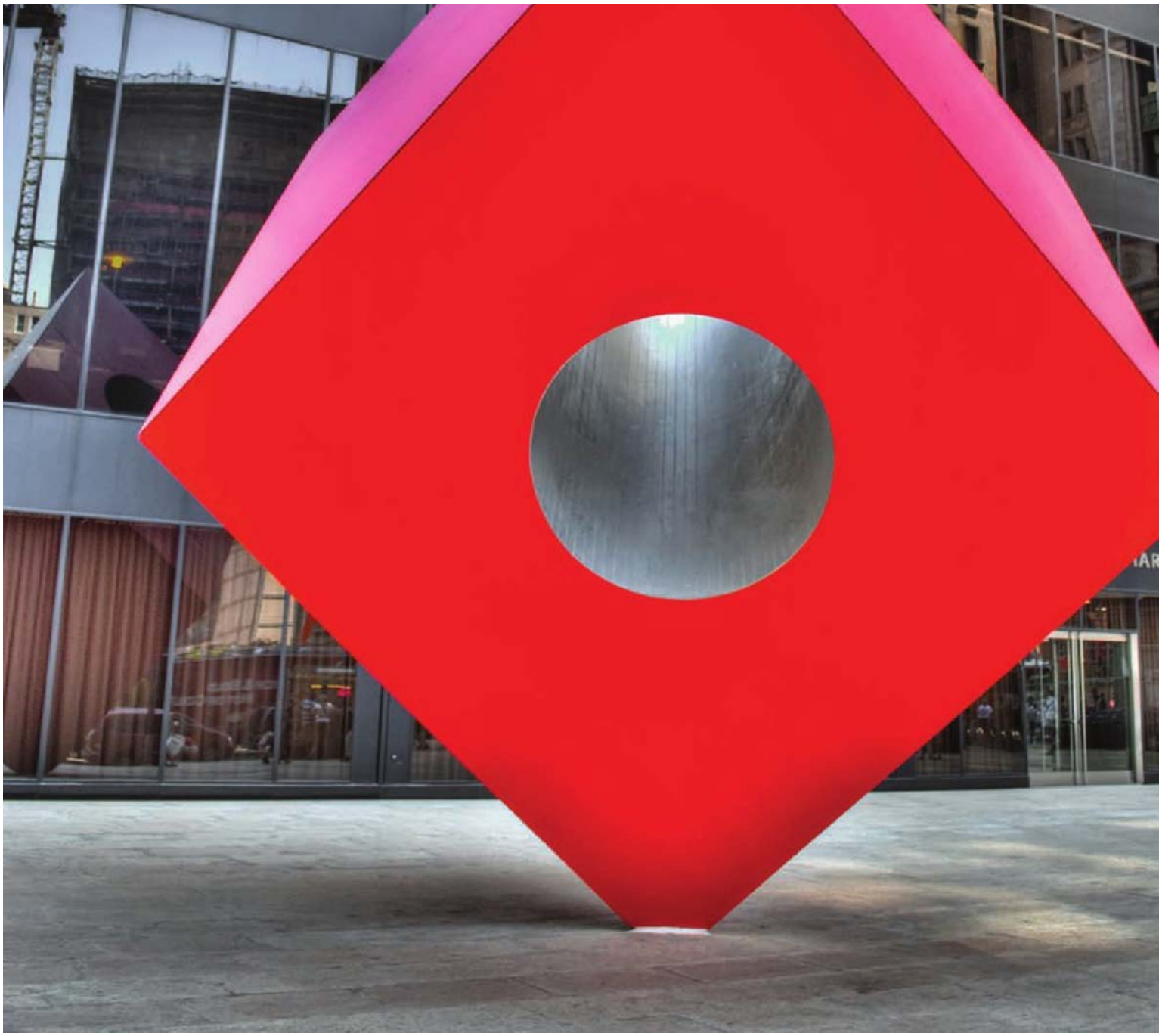
SPUI 32 01 | 2010
www.uva-alumni.nl

tekst • **Arnoud W.A. Boot**
beeld • **Akash Agrawal**
portret • **Liesbeth Dingemans**

FINANCIËLE CRISIS ALS SYMPTOOM VAN MAATSCHAPPELIJKE ONBALANS



STAAT DE FINANCIËLE CRISIS OP ZICHZELF OF IS ZIJ EEN SYMPTOOM VAN EEN GROTER MAATSCHAPPELIJK GEBEUREN? HET LAATSTE LIJKT HET GEVAL, STELT HOOGLERAAR CORPORATE FINANCE ARNOUD BOOT.
DE ECONOMIE VERTOONT EEN STEEDS GROTERE DYNAMIEK EN WORDT MEDE DAARDOOR ONGRIJPBAAR. DE INFORMATIE-TECHNOLOGIE, AANJAGER VAN DIT PROCES, MAAKT 'ALLES' PERMANENT VERANDERBAAR. DAARDOOR DREIGEN *FOOT-LOOSE* KAPITALISME, GROTE WISPELTURIGHEID EN EEN GEBREK AAN COHESIE. ER IS DUS VEEL MEER AAN DE HAND DAN DE FINANCIËLE CRISIS OP ZICHZELF.


ARNOUD BOOT



We hebben met iets ongrijpbaars te maken. Onder de noemer van de globalisering voltrekken zich fundamentele veranderingen in de wereldeconomie. De dynamiek is de afgelopen decennia enorm gegroeid. Nemen we bijvoorbeeld de samenstelling van de S&P 500 Index van grootste Amerikaanse ondernemingen, dan zien we daarin tot de jaren negentig van de vorige eeuw een relatief grote stabiliteit; dezelfde ondernemingen domineerden jaar in jaar uit. Vanaf het midden van de jaren negentig vinden echter grote verschuivingen plaats. Om zich te kunnen handhaven, moeten bedrijven zich continu aanpassen – ze splitsen zich op, outsourcen activiteiten naar verre landen en lijken vaak permanent verwikkeld in een reorganisatie. Of ze dit overleven is maar de vraag.
Met deze groeiende dynamiek lijken onze mogelijkheden om de economische ontwikkelingen te beïnvloeden te zijn gedaald. De Sociaal-Economische Raad (SER) spreekt in een recent advies over de globalisering (2008) dan ook terecht over een steeds grotere internationale verwevenheid. Het grensoverschrijdende karakter van activiteiten maakt ze minder 'grijpbaar' voor nationale overheden. Ontwikkelingen hebben vaak ook een zichzelf versterkend karakter. De dynamiek dwingt bijvoorbeeld soms tot deregulering, maar diezelfde deregulering versterkt op haar beurt weer het veranderingsproces.
De samenleving ervaart dit als unheimisch omdat deze nieuwe werkelijkheid nog geen basis heeft in een aangepaste maatschappelijke ordening. Tegelijkertijd speelt de veelgenoemde individualisering van de maatschappij een rol. Die veronderstelt dat eigenbelang het gedrag aanstuurt tegen de achtergrond van een soort individuele winst- en verliesrekening. Geen prestatie zonder dat duidelijk is hoe die het eigenbelang dient. Een dergelijke omgeving onderkent niet langer de meerwaarde van het collectief, waardoor het eigen- en het collectief belang ver uiteen gaan lopen. In plaats van saamhorigheid ontstaan verdeeldheid en vervreemding. De sociale cohesie komt onder druk te staan. Kortom, niet alleen de onderneming, ook het individu wordt steeds minder grijpbaar. Doordat hij niet meer eenvoudig in een hokje is te duwen, boeten 'verzamelinstituten', zoals politieke partijen, omroepen, werknemersorganisaties en kerken, aan belang in.
Deze individualisering gaat gepaard met machteloosheid van de overheid. Die roept dat we moeten meedoen aan het internationale concurrentiespel, dat we geen keuze hebben, want de concurrentie is hard en grensoverschrijdend. Nederland moet aantrekkelijk zijn als vestigingsplaats, we moeten dynamisch zijn et cetera. De overheid suggereert een onvermijdelijkheid van het internationale krachtenveld en wijst er daarbij op dat de nationale beleidsruimte zeer beperkt is. Maar tegelijk vergroot deze internationalisering het gebrek aan sociale cohesie. Iedereen moet zien te overleven in een steeds hardere wereld. Ook hier is sprake van een zichzelf versterkend proces: dat men zichzelf moet kunnen redden, staat voorop en lijkt de individualisering te bevestigen.

Centraal in deze bijdrage staat het zogenoemde *footloose* karakter, de ongrijpbaarheid, van de huidige samenleving. Fundamentele ontwikkelingen, met name gerelateerd aan de informatietechnologie (IT), hebben ons uit ons evenwicht gebracht. Een belangrijk aspect hiervan is dat economische activiteiten steeds ongrijpbaarder geworden zijn doordat ze gemakkelijker kunnen worden verplaatst, of opgesplitst, en hoe dan ook veranderbaarder zijn geworden. Dit maakt de economie niet alleen dynamischer, maar ook ongrijpbaarder, meer op transacties gericht, en minder op de onderlinge samenhang en relaties. Binding en vastigheid zijn daardoor onder druk komen te staan. Van fundamenteel belang voor het begrijpen van de huidige maatschappelijke 'crisis' is te onderkennen dat we in een transactiemaatschappij zijn terechtgekomen, die bijsturing behoeft. We hebben een bepaalde mate van 'vastigheid' nodig, die zich vertaalt in sociale cohesie. Overigens staan hier de problemen rond de wispelturigheid in de bredere samenleving centraal – de financiële sector dient in dit kader vooral als een interessant voorbeeld van de huidige ontwikkelingen.

TRANSACTIEMAATSCHAPPIJ EN FINANCIËLE SECTOR

In een transactiemaatschappij richt het handelen zich op het uitlokken van een directe tegenprestatie. Men focust op de korte termijn en heeft weinig aandacht voor relaties en continuïteit. Deze situatie laat zich goed illustreren aan de hand van de financiële sector. Aangedreven door de IT heeft deze een ongekende groei en ontwikkeling doorgemaakt. De door de informatietechnologie mogelijk gemaakte verhandelbaarheid van activiteiten op de financiële markten heeft een directe impuls gegeven aan transacties en daarmee aan de – zeer instabiele en wispelturige – transactiemaatschappij.
Er is een direct verband met de crisis in de bankwereld. Banken konden namelijk de verleiding niet weerstaan steeds meer te focussen op snelle transacties – getuige onder meer de uit de hand gelopen handel in allerlei financiële instrumenten met de meest exotische namen, zoals de 'verpakte' hypotheken die eerst rustig op de bankbalans bleven staan. Duurzame klantrelaties werden intussen verwaarloosd. Een verklaring voor het (bijna) instorten van het financiële systeem was dat banken via diezelfde financiële markten steeds meer aan elkaar kwamen vast te zitten. Problemen bij één bank konden zo een kettingreactie teweegbrengen.
Daarnaast zijn financiële markten modegevoelig; op elk moment is er wel iets 'hot'. Omdat de hiermee gepaard gaande kortetermijnwinsten heel verleidelijk zijn, speelden banken daarop massaal in, hierin gefaciliteerd door de IT – die steeds meer activiteiten verhandelbaar en veranderbaar maakte. ›

SPUI 32 01 | 2010
www.uva-alumni.nl

'CALCULEREND GEDRAG – *WHAT'S IN IT FOR ME?* – DREIGT CENTRAAL TE KOMEN STAAN'

ARNOUD W.A. BOOT – 1960

- 1983 Economie Universiteit van Tilburg
- 1987 promotie Indiana University (VS)
- 1988-1992 Assistant professor of Finance North western University (VS)
- 1992-heden hoogleraar Corporate Finance en financiële markten UvA
- nevenfuncties o.a. Kroonlid Sociaal Economische Raad, lid Bankraad (DNB), lid Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen

Het volgen van de trends werd dus steeds eenvoudiger. En zoals altijd bij modeverschijnselen het geval is, rent iedereen tegelijkertijd in dezelfde richting. Het wachten was dan ook op het moment dat het hele bancaire systeem tegelijkertijd in de volle breedte fout zou zitten. We spreken dan van een systeemcrisis: de hele economie zit volledig klem. De financiële sector heeft duidelijk behoefte aan fundamentele hervormingen ter corrigering van de wispelturigheid van de markten die zich meester hebben gemaakt van het bankwezen.

VASTIGHEID NODIG

Samenwerking en saamhorigheid vereisen een bepaalde mate van stabiliteit en cohesie, en die staan op gespannen voet met een transactiemaatschappij. Een te grote focus op transacties betekent namelijk te veel wispelturigheid, en daarmee te weinig vastigheid.

We zijn het door de financiële crisis even vergeten, maar een belangrijke zorg was (en is) dat ondernemingen zijn verworden tot handelswaar – op te kopen door de hoogstbiedende, en vervolgens deelbaar en in stukjes te verkopen. De onderneming als samenwerkingsverband is hierdoor ter discussie komen te staan. Haar verhandelbaarheid, en die van de afzonderlijke ondernemingsactiviteiten, kan duiden op een transactiemaatschappij met weinig 'vastigheid' en cohesie, in dit geval op ondernemingsniveau (Boot, 2009b). Deze in de moderne maatschappij opgesloten verhandelbaarheid – zoals gezegd, gefaciliteerd door de IT-ontwikkelingen – leidt ook tot min of meer onomkeerbare beslissingen die het hart van de onderneming raken. Als een baas van een groot Nederlands advocatenkantoor zegt dat hij de Nederlandse bedrijfswortels en klantrelaties optimaal wil waarborgen – en daarom niet gaat fuseren met een Angelsaksisch collega-kantoor – is dit hartverwarmend. Maar wat koop je ervoor als op een zeker moment in de toekomst zo'n onomkeerbare transactie toch plaatsvindt?

Misschien is zo'n overname in werkelijkheid ook niet zo erg; waar het om gaat, is dat de IT het mogelijk heeft gemaakt om op snelle wijze grote veranderingen te bewerkstelligen. Transacties als overnames, afstotingen en fusies zijn in het bedrijfsleven niet alleen eenvoudiger maar ook gangbaarder geworden. Het bankwezen heeft laten zien dat deze groeiende transactiebereidheid (samen met een steeds grotere druk op bestuurders om snel resultaat te laten zien) kan leiden tot te grote wispelturigheid.

WISPELTURIGHEID EN MANIPULATIE

De grilligheid van onze huidige samenleving betekent ook dat manipulatie vrij spel krijgt. Regelgeving en toezicht zijn nog niet afgestemd op de nieuwe werkelijkheid. Sommigen gaan er dan met 'de buit' vandoor. Een voorbeeld is de twijfelachtige zelfverrijking door het management van ondernemingen. Managers laten zich soms letterlijk omkopen – getuige bijvoorbeeld de excessieve beloning die bestuurders van het Duitse telecombedrijf Mannesmann een aantal jaren geleden kregen in ruil voor hun instemming met overname door het Britse Vodafone. Of, wat minstens net zo vaak voorkomt, het management stuurt zelf aan op een overname of andere verkooptransactie waarbij het voor zichzelf een 'piece of the action' heeft gereserveerd. Blijkbaar is het snelle financiële gewin dat men in deze markten kan behalen te verleidelijk. Ook Nederland heeft zich hieraan niet kunnen onttrekken, en verloochent hiermee zijn traditionele, calvinistische (en ook paternalistische) bestuursstructuur.

De maatschappelijke consequenties zijn enorm. De huidige 'bonusdiscussie' duidt niet alleen op een vertrouwenscrisis in het management van ondernemingen, maar zeker ook in de samenleving als geheel. Voor de onderneming als samenwerkingsverband roept dit de vraag op hoe zij van werknemers kan vragen loyaal te zijn als het gedrag van bestuurders telkens de vraag oproept of ze iets doen in het belang van de onderneming of om er zelf beter van te worden. Calculerend gedrag – *'what's in it for me?'* – dreigt centraal te komen staan. De loyaliteitsvraag ligt daarmee permanent op tafel en ondermijnt de cohesie.

MAATSCHAPPIJ EN UNIVERSITEIT

Voor de maatschappij als geheel geldt hetzelfde. Globalisering wordt vaak gepresenteerd als iets ongrijpbaars maar tegelijkertijd als ons 'dwingend' tot het doen van aanpassingen. Zowel het 'ongrijpbare' als het 'gedwongen' aanpassen (veelal gericht op flexibilisering) geeft voeding aan gevoelens van onzekerheid en kan gemakkelijk als bedreigend worden ervaren.

Hoe sturen we dit bij? Een eerste stap is te onderkennen dat er wel degelijk een nationale beleidsruimte is. Het is volstrekt eenzijdig om de 'visie' uit te dragen dat we nu eenmaal geen keuze hebben en dus gedwongen zijn mee te doen aan een internationale race gericht op het flexibiliseren van de economie. Dit betekent niet dat ik tegen flexibilisering van de economie ben, maar we zullen moeten inspelen op nieuwe mogelijkheden. En dat vereist initiatief, ondernemingsgeest, geen onnodige belemmeringen, en dus flexibiliteit.

Waar een echte visie ontbreekt, is het de vraag hoe de flexibilisering zich moet vertalen in een bepaalde maatschappelijke inrichting. Welke vastigheden, zekerheden en cohesie willen we bieden? Hoe gaan we onze nationale beleidsruimte daarvoor inzetten? In principe zijn dit keuzes die door de politiek gemaakt moeten worden (zie ook Boot, 2009a).

Als universiteit hebben we echter ook een verantwoordelijkheid. Universiteiten, net zoals onderwijs in het algemeen, zijn evident een onderdeel van onze eigen beleidsruimte. Als internationaal onderzoek iets laat zien, dan is het wel dat kennisinstellingen de lokale verankering van globalisering (moeten) zijn. Het maatschappelijk rendement van met name het hoger onderwijs hangt af van de lokale verankering. De binding en interacties (en dus relaties) met de omgeving zijn hiervoor cruciaal. OECD-onderzoek laat zien dat Nederland op dit punt achterloopt (OECD, 2007). Hier ligt dus een prachtige uitdaging voor onze universiteit: we moeten onze relevantie voor de stad en haar omgeving verhogen. Dat bevordert de cohesie en vastigheid. ●

Arnoud Boot spreekt tijdens de Universiteitsdag op 12 juni in een speciale aflevering van 'Room for Discussion' onder de titel 'Elk dubbeltje op zijn kant'.

Literatuur

- Boot, A.W.A. (2009a), 'Structuur en cohesie na de financiële crisis', *Economisch Statistische Berichten,* 18 december, pp. 774-777.
- Boot, A.W.A. (2009b), *De ontwortelde onderneming*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.
- OECD (2007), *Higher Education and Regions. Globally Competitive, Locally Engaged*. Parijs: OECD.
- SER (2008), *Duurzame globalisering. Een wereld te winnen* (Advies 2008/06). Den Haag: SER.